

INGLIZ TILIDA QURILISH ATAMALARINING LEKSIKOLOGIK TAHLILI

Bazarov Bunyod To'lg'injonovich

p.f.f.d., dotsent, Jizzax politexnika institute

Annotatsiya: *Turli xil tarjima variantlarining mavjudligi tarjimonning takrorlashdan qochish, tushuntirishlarni kiritish istagi bilan izohlanadi. Bunday hollarda ayrim semantik komponentlar kontekstdan kelib chiqishi yoki tushib qolishi mumkin; so'z tarjima qilingan iboraning ikki komponenti ma'nosini o'z ichiga olishi mumkin. Tarjimadagi transformatsiyalar masalasi tilshunoslik uchun doimo dolzarb bo'lib qoladi. Bundan tashqari, yangi qurilish moslamalari va asboblari, jumladan, xorijiy ishlab chiqarishlar, shuningdek, ular uchun ko'rsatmalar ko'payib bormoqda, bu esa malakali tarjimaga ehtiyoj tug'diradi. Qurilish ko'rsatmalarining to'g'ri bajarilgan tarjimasi tasvirlangan vositadan foydalangan holda ishni samarali bajarish, ishdagi baxtsiz hodisalarning oldini olish va shu bilan inson hayotini saqlab qolish va ishlab chiqaruvchining vakolatlarini saqlab qolish imkonini beradi.*

Kalit so'zlar: *atama / terminologiyaning maxsus tizimi / qurilish sohasi / tizimlilik*

Jahon tilshunosligida terminologiya va atamalarga ilmiy-nazariy yondashish, atama yasashning lingvistik xususiyatlari va tamoyillari, ularga qo'yiladigan talablar, konstruksiya terminologiyasining tarkibiy qismlari va mavzuli jihatlari, atama yasashini tartibga solishning lingvistik asoslari, nazariy qarashlari yoritilgan. Dunyo Oliy ta'lim muassasalarida kasbiy ingliz tiliga oid terminologik va kommunikativ kompetensiyani rivojlanishining o'zaro aloqadorligini o'rganish jarayonlari, aloqa nutq tizimlarining nazariy metodologik asoslarini shakllantirish, yangi ta'lim standartlarini o'quv jarayoniga tadbir'i samaradorligini oshirish bo'yicha izlanishlar olib borilmoqda. Avval atamashunoslikning leksikologik asoslari bo'yicha olib borilgan tadqiqotlarni o'rganish, so'ngra qurilish terminologiyasining diaxronik va sinxron masalalariga e'tibor qaratish maqsadga muvofiqdir. Zero, aksariyat terminologik birliklar lingvistik omillar asosida shakllanadi, degan aksioma bor. V.P. Danilenkoning ilmiy fikriga ko'ra: "Dunyoda sodir bo'layotgan har bir jarayon, birinchi navbatda, terminologiyada o'z ifodasini topadi va o'zini yanada aniqroq ma'noda transformatsion o'zgarish natijasida namoyon qiladi." Tkachevaning fikricha: "Terminallarni o'rganishda fan va zamonaviy texnika taraqqiyotiga murojaat qilish kerak, atamalar lingvistik va lingvistik ta'sir ilmiy-texnikaviy jarayonlar natijasida shakllanadi." Bunday vaziyatda atamalarining paydo bo'lishining lingvistik omillariga alohida e'tibor beriladi. Qurilish atamalarini tahlil qilish ularni turli guruhlarga bo'lish imkonini beradi. Xususan, qurilish jarayonidagi operatsiyalar, qurilish ishlarining tili, qurilish sohasidagi kalit so'z va iboralardir. Ularning barchasi qurilish sanoati bilan bog'liq nutq aloqasi jarayonida faol qo'llaniladi. Globallashuv natijasida o'zbek qurilish terminologiyasiga ingliz tillaridan qurilish ishlarida faol qo'llaniladigan bir qancha ingliz atamalari kirib keldi. Ular orasida litsenziya, ya'ni ruxsatnoma, subsidiyalar, ya'ni korxonalar, muassasalarning yo'qotishlari va xarajatlarini qoplash uchun davlat byudjetidan qaytarib olinmaslik sharti bilan beriladigan pul mablag'lari; ratifikatsiya, ya'ni tomonidan tasdiqlangan xalqaro

shartnomaning oliy organ tomonidan ma'qullanishi, shartnoma tuzuvchi davlatlar vakillari va boshqalar. Zamonaviy tuzilmaviy, matematik, tilshunoslik atamalar va ularning tavsiflovchilarini tashkil qilishda ikkita yondashuvni taklif etadi. Birinchi pozitsiya sintaktik ta'rifga, ya'ni matnning statistik va distributiv xususiyatlariga asoslanadi. Ikkinchi yondashuv semantikaga asoslangan tilshunoslik va boshqa semiotik fanlarning yo'nalishi. Semantik modellashtirish jarayonida semantik belgilar (deskriptorlar)dan tashkil topgan semantik me'yorlar (boshqacha aytganda, tezauriyalar) o'rtasida ma'noni umumlashtiruvchi munosabatlar yuzaga keladi.

Shuni ta'kidlash kerakki, "tezaurus" tushunchasi nafaqat semantik standartni anglatadi; u kishining (shaxslarning) til va dunyo haqidagi bilimlari to'plamidir. Bundan tashqari, tezaurus til birliklari o'rtasidagi munosabatlar tizimi va muhim birliklarning tasnifi bo'lgan maxsus lug'atdir. Agar lug'at alifbo tartibida tuzilgan bo'lsa, tezaurus esa so'z birliklarini semantik o'xshashligiga ko'ra tasniflaydi. Masalan: valyuta kursi; foyda/daromad darajasi ko'rsatkichi; soliq to'lovchi va hakoza. Bundan tashqari, tezauriyalar lingvistik va muhandislik-lingvistik muammolarni hal qilishda katta ahamiyatga ega. Shu bilan birga, tezaurus usuli qurilish sohasida axborot-qidiruv tizimlarini shakllantirishda, qurilishning boshqa sohalarida hujjatlarni tan olish jarayonida keng qo'llaniladi. Paluanov fikricha, "tizimlilik terminologik birliklarning asosiy belgilaridan biri bo'lib, atamaning ma'lum bir terminologik tizimga mansubligi ularning o'ziga xos tizimli-funksional mohiyatining paydo bo'lishiga olib keladi." Ushbu yondashuv bilan har qanday so'z yoki iborani atama deb hisoblash mumkin. Buning uchun uning ma'nosi terminologiyaning ma'lum bir semantik guruhiga mansub bo'lishi, bu atama lug'aviy birlik sifatida terminologik tizimga kiritilishi kerak. Leksik sohaga xos til mazmuni tizimini o'rganish tilshunoslarni semantik soha nazariyasini yaratishga undadi. Muayyan semantik maydon umumiy ma'noda bir xil bo'lgan birliklarni o'z ichiga oladi. Bunday birliklar predmet va tushunchalarni ifodalovchi lisoniy birliklar hamda funksional lingvistik hodisalar o'rtasidagi turli o'xshashliklarni aks ettiradi. Ularning semantik maydonini ifodalovchi quyidagi asosiy xususiyatlarni ajratib ko'rsatishimiz mumkin:

- 1) Ularni tashkil etuvchi so'zlar o'rtasida semantik munosabatlar mavjudligi;
- 2) Bu munosabatlarning tizimliliigi;
- 3) Semantik sohaning nisbiy avtonomligi;
- 4) vakillikning uzluksizligi.

Terminologiyani funksional yondashuv asosida o'rganish uni nutqiy vaziyatga qarab o'zgarishi mumkin bo'lgan dinamik tuzilma sifatida ko'rib chiqish imkonini beradi. Ingliz tilining o'ziga xos xususiyatlaridan biri shundaki, ma'lum bir ot boshqa otga nisbatan old qo'shimcha holatda aniqlovchi sifatida ishlatilishi mumkin. Bu xususiyat qurilish sohasida iboralar yaratishda ham keng qo'llaniladi. Shuning uchun ham semantik va formal xususiyatlarni umumlashtiruvchi sintaktik guruhlardagi struktur komponentlarning "kombinator belgilari"ga e'tibor qaratiladi. Yuqoridagi tahlildan ko'rinib turibdiki, qurilish tili sohasidagi so'z birikmalari aniqlovchi komponent asosida shakllanadi. Shuning uchun qurilish industriyasi lug'atida hujum, mudofaa, kuch, operatsiya, tayanch kabi eng faol atamalar odatda yadro komponenti sifatida ishlaydi. Ushbu so'zlarning maxsus matnlarda tez-tez uchrab turishi tufayli ma'lumotni uzatish imkoniyatlari cheklangan. So'z birikmalarining tarkibiy qismlari o'rtasidagi bunday bo'linish faqat ma'lum bir soha (xususan, qurilish sohasi) matnlari doirasida saqlanib qoladi. Masalan, harbiy sohaga oid matnlar kontekstida saralash harbiylari o'ziga xos differentsial xususiyatlarni o'z ichiga olishi mumkin, va shunga ko'ra, harbiy muxbir iborasida muxbir "siyosiy" emas, balki aniq "harbiy" bo'lishi muhimdir. Shu munosabat bilan terminologik birliklardan foydalanishning o'ziga xosligi "atamalarning til maxsus maqsadlarda qo'llaniladigan leksik birliklar sifatida" va "ular kundalik muloqot tilida ham, alohida hudud tilida ham bir xilda qo'llaniladi, lekin ular tilning maxsus sohasida leksik birliklar sifatida e'tirof etiladi. Demak, tilshunoslik uchun atama funksional birlik sifatida qaralsa,

terminologiya uchun esa “maxsus soha tilining muayyan bilim yoki faoliyati nazariyasining konkret yoki mavhum tushunchalarini ifodalovchi leksik birlik sifatida talqin etiladi”. Har qanday atamalar tizimi ochiq tizim hisoblanadi, unda yo‘qolgan elementlar muntazam ravishda yangi elementlar bilan almashtiriladi. Umumiy bilim tufayli terminologiya tizimlashtirilgan va soddalashtirilgan, ammo uni oxirigacha standartlashtirish qiyin. Ushbu maqsadga erishishda soha terminologik lug‘atlari, lug‘atlar atamalarining alifbo tartibidagi izohsiz ro‘yxatidan tashkil topgan izohli va qomusiy lug‘atlar, shuningdek atamalarining semantik va assotsiativ munosabatlarini belgilovchi tezauriy-lug‘atlar alohida ahamiyatga ega. Muayyan maqsadlar uchun ilmiy va texnik tillar aniq va tizimli bo‘lishni talab qiladi umumiy ilmiy va kasbiy ma‘lumotlarni taqdim etish. Bunday tizimlashtirish muayyan fan sohasiga oid ixtisoslashgan atama tizimlarini shakllantirish jarayonida amalga oshiriladi. Qurilish terminologiyasining qo‘llanish xususiyatlarini o‘rganishdan oldin terminologiya va terminologik tizim tushunchalariga to‘xtalib o‘tish zarur. 20-asr oxiri va 21-asr boshlaridagi terminologik asarlarning tahlili shuni ko‘rsatdiki, bu tushunchalar ikki nuqtai nazardan ko‘rib chiqiladi. Birinchi qoidaga ko‘ra, terminologiya muayyan fan sohasidagi ilmiy yoki texnik atamalarining tizimlashtirilgan va uyushgan majmuidir. Uning muntazamlik darajasi ma‘lum bir fan sohasining rivojlanish darajasiga bog‘liq. Bundan tashqari, terminologiya ta‘rifiga ko‘ra sistematikdir, shuning uchun terminologik tushunchalar va atama tizimlari sinonim sifatida harakat qilishi mumkin. Ikkinchi pozitsiya qarama-qarshi nuqtai nazarga asoslanadi va hozirda ko‘pchilik olimlar tomonidan qabul qilinadi, unga ko‘ra terminologiya o‘z-o‘zidan shakllangan terminologik birliklar to‘plami sifatida ishlaydi. Ushbu tadqiqotda ikkinchi qoida e‘tiborga olinadi va biz quyidagi ta‘rifga amal qilamiz: "Terminologiya - bu o‘z-o‘zidan shakllangan tillarning semantik umumiyliigi va o‘xshashligi (yaqinligi) bo‘lgan paradigmatic tipdagi til leksik birliklar shakllanishidir. Terminologiyaning asosiy tushunchalarini ko‘rib chiqishni tugatgandan so‘ng, biz ushbu maqolada qo‘llaniladigan ta‘riflarni taqdim etamiz: Qurilish terminologik tizimini ishlab chiqish turli shakllanish manbalaridan foydalangan holda va nomning o‘ziga xos xususiyatlaridan foydalangan holda bosqichma-bosqich amalga oshirildi. Mamlakatimizda qurilish terminologiyasini tartibga solish masalasi 20-asr o‘rtalaridan boshlab e‘tiborni jalb qila boshladi, bu 1956-1960-yillarda ijtimoiy-siyosiy voqealar va sohaning o‘zi rivojlanishi bilan bevosita bog‘liq bo‘lgan. Hukumat qurilish hajmini oshirish va ayrim qurilish materiallari ishlab chiqarishni ko‘paytirish to‘g‘risida qaror qabul qildi. Keyingi bir necha o‘n yilliklarda fan va uning alohida quyi tizimlari tilshunos olimlarning tadqiqot ob‘ekti qurilish tiliga aylandi. Qurilish terminologiyasini o‘rganish bo‘yicha xorijiy tajribaga kelsak, u mahalliy amaliyotdan farq qiladi.

S. V. Grinevning fikricha, ma‘noning ixtisoslashuvi tufayli hosil bo‘lgan atamalarining o‘rtacha paydo bo‘lish vaqti bilan aniqlanishi mumkin, chunki u ma‘lum bir bilim sohasining izolyatsiyasi va ixtisoslashuvini ko‘rsatadi. Jahon tajribasida zamonaviy talablar asosida ta‘lim sifatini oshirish, jumladan, xalqaro malaka talablari asosida kadrlar tayyorlashning zamonaviy tizimini tashkil etishga alohida e‘tibor qaratilmoqda. Ta‘lim sohasida amalga oshirilgan keng ko‘lamli islohotlar natijasida ilg‘or xorijiy tajribaga asoslangan qurilish sohasida kadrlar tayyorlash milliy tizimi yaratildi. Shu bilan birga, zamonaviy kadrlar tayyorlash sifatini oshirishda innovatsion texnologiyalardan foydalanishga yondashuvlarni jadallashtirish alohida ahamiyatga ega.

BIBLIOGRAPHY

1. Gredina I.V. Translation in scientific and technical activities: study guide / I.V. Gredin. -Tomsk: Publishing House of Tomsk Polytechnic University, 2010. - 121 p.
2. Kolesnikova O.I. Features of teaching students of technical universities to translate in the field of professional communication in the framework of additional professional education / O.I. Kolesnikova,

E.I. Rodionova, V.V. Sokolova // Intercultural communication in the educational space. Materials of the scientific-practical conference. - 2019. - S. 47-51.

3. Kudinova T. A. Structural and semantic features of multicomponent terms in the sublanguage of biotechnology: diss. ... Cand. Sc. Kaliningrad, 2006. 245 p.

